

Matka Boża w teologii prawosławnej

MAREK BLAZA SJ

Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie – Collegium Bobolanum
Warszawa

W niniejszym artykule zostanie podjęte zagadnienie dotyczące osoby Matki Bożej w teologii prawosławnej. Najpierw zatrzymamy się nad kwestią tytułów, które przypisane zostały Maryi, by następnie przejść do treści sześciu spośród Dwunastu Wielkich Świąt roku liturgicznego, w których Bogurodzica zajmuje poczesne miejsce. Na końcu zaś naszej refleksji przejdziemy do święta Poczęcia św. Anny i związanego z tym świętem katolickiego dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny (NMP). W tym kontekście ukażemy, jak ustosunkowuje się teologia prawosławna do tego katolickiego dogmatu.

Za źródło do naszej refleksji w tym artykule posłużą nam przede wszystkim teksty liturgiczne, jak również orzeczenia pierwszych siedmiu soborów powszechnych, które są traktowane przez prawosławnych jako jedyne miejsce możliwości ogłaszania dogmatów. Z drugiej strony sobory te są wspólnym dziedzictwem bizantyjskiego Wschodu i łacińskiego Zachodu. W tym kontekście należy jednak podkreślić, że zarówno teksty liturgiczne, jak i same święta liturgiczne omawiane w niniejszym artykule należą do spuścizny nie tylko prawosławia, ale także katolickich Kościołów wschodnich tradycji bizantyjskiej. Natomiast różnica może dotyczyć samej interpretacji treści liturgicznych przez prawosławnych i przez katolików wschodnich.

1. Najważniejsze tytuły przysługujące Maryi

Omówimy przede wszystkim te tytuły maryjne, które z jednej strony bardzo często pojawiają się w bizantyjskich tekstach liturgicznych, z drugiej zaś mają znaczący wpływ na samą teologię prawosławna, która każe łączyć prawdy wiary dotyczące Maryi z chrystologią.

1.1. Bogurodzica (Θεοτόκος)

Najjstotniejszym tytułem, którym określana jest Maryja, Matka Jezusa Chrystusa, to Θεοτόκος (*Theotokos*), czyli Bogurodzica. Zgodnie z nauczaniem Kościoła prawosławnego i katolickiego tytuł ten został zdogmatyzowany na Soborze powszechnym w Efezie (431). Z drugiej strony trzeba przyznać, że sobór ten wprost nie zdefiniował dogmatu w takiej formie, jak będą ogłaszane późniejsze dogmaty. Owszem, tytuł „Bogurodzica” pojawia się w anatematyzmach Cyryla Aleksandryjskiego: „Jeśli ktoś nie wyznaje, że Emmanuel jest prawdziwym Bogiem i dlatego święta Dziewica jest Bogurodzicą [θεοτόκον] (zrodziła bowiem cieleśnie Słowo będące z Boga, które stało się ciałem) – niech będzie wyklęty”¹.

Ponadto tytuł „Bogurodzica” jest wzmiankowany w drugim liście Cyryla Aleksandryjskiego (†444) do Nestoriusza (384-451)², który odmawiał Maryi tego tytułu, ponieważ według niego „Chrystus człowiek nie jest Synem Bożym z natury, ale przez homonimię, czyli przez adopcję z Synem Bożym. Jedynie Słowo Boże jest Synem Bożym w znaczeniu absolutnym”³. Natomiast jednym z najważniejszych argumentów biblijnych na potwierdzenie nauki o Maryi jako Bogurodzicy są słowa archanioła Gabriela ze sceny zwiastowania: „Dlatego też święte, które się narodzi, będzie nazwane Synem Bożym” (Łk 1,35)⁴. Z kolei św. Jan Damasceński (†ok. 749) stwierdził, że „samo imię *Theotokos*, Matka Boska, zawiera w sobie całą tajemnicę ekonomii”⁵.

Dlatego też ze względu na doniosłe znaczenie tego tytułu, którym określana jest bardzo często Matka Boża na Wschodzie, powstało mnóstwo maryjnych hymnów liturgicznych, zwanych *Theotokia*. Spośród nich zaś wyróżniają się *Dogmatika*, których autorem jest św. Jan Damasceński. Napisał je w pierwszej połowie VIII w. i dostosował do systemu ośmiu tonacji (*oktoéchos*), który do dziś obowiązuje w liturgii bizantyjskiej. Dlatego więc pieśni dogmatycznych (*Theotokia*), opiewających Bogurodzicę, jest osiem⁶.

Poniżej zacytujemy dwa spośród hymnów, które w bardzo dobitny sposób ukazują ściśle powiązanie dogmatycznego nauczania o Maryi jako

¹ Sobór Efeski (431), *Anatematyzmy Cyryla*, I, DSP, t. I, 153.

² Alexis Kniazeff, *Matka Boża w Kościele prawosławnym*, tłum. Henryk Paprocki (Warszawa: Wydawnictwo Księża Marianów, 1996), 59-60.

³ Tamże, 58.

⁴ Tamże, 64.

⁵ Jan Damasceński, *De fide orthodoxa*, III, 12, PG 94,1029C. Cyt. za: Paul Evdokimov, *Pravosławie*, tłum. Jerzy Klinger (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2003), 158.

⁶ Marek Blaza, tłum. i oprac., „Pieśni ku czci Bogurodzicy. Modlitwy liturgii Wschodu”, *Życie duchowe* 52, nr 4 (2007): 126.

Matce Boga (*Theotokos*) z dogmatami chrystologicznymi ogłoszonymi na pierwszych siedmiu soborach powszechnych. I tak, w hymnie tonu trzeciego czytamy: „Jakże nie dziwić się Twojemu bosko-męskiemu narodzeniu, wielce Czcigodna? Albowiem nie poznawszy męża, o Nieskalana, narodziłaś bez Ojca Syna z ciała, przed wiekami z Ojca zrodzonego bez Matki. W żadnej mierze nie doznał [On] zmiany, zmieszania czy rozdzielienia. Lecz w całości zachował przymioty obydwu natur. Dlatego, Matko Dziewico, Władczyni, módl się do Niego, aby zbawił dusze tych, którzy prawowiernie Ciebie wyznają jako Bogurodzicę”⁷.

W hymnie tym bardzo wyraźnie zostało zaakcentowane nauczanie Soboru Chalcedońskiego (451), który ogłosił dogmat o dwóch naturach Chrystusa, boskiej i ludzkiej: „Przed wiekami zrodzony z Ojca co do Boskości, w ostatnich czasach narodził się co do człowieczeństwa z Maryi Dziewicy, Matki Bożej [τῆς θεοτόκου], dla nas i dla naszego zbawienia. Jednego i tego samego Chrystusa Pana, Syna Jednorodzonego, należy wyznawać w dwóch naturach: bez zmieszania, bez zmiany, bez podzielenia i bez rozłączania”⁸.

Z kolei w hymnie tonu siódmego Kościół tak opiewa Maryję: „Matką stałaś się w sposób nadprzyrodzony, Bogurodzico, pozostałaś Dziewicą w sposób niewypowiedziany i niepojęty i cudu Twego narodzenia⁹ język wysłowić nie potrafi. Cudowne było Twoje poczęcie, o czysta, i niedocieczony sposób Twoich narodzin. Kiedy bowiem Bóg chce, przewycięża prawa przyrody. Dlatego my wszyscy Ciebie, Matkę Boga znający, modlimy się do Ciebie gorliwie, Orędowniczko, o zbawienie dusz naszych”¹⁰.

1.2. Zawsze Dziewica (Αειπάρθενος)

Inny bardzo istotny tytuł, którym określana jest Bogurodzica na Wschodzie to „zawsze Dziewica” (Αειπάρθενος). Już apokryficzna Protoewangelia Jakuba mówi o tym, że Maryja zachowała znaki swojego dziewictwa w zrodzeniu Syna. Z drugiej strony w pierwszych wiekach nie mało Ojców podważało nienaruszenie dziewictwa Maryi *in partu* lub *post partum* (Tertulian, św. Hieronim). Jednak po Soborze Efeskim (431) coraz częściej zaczęto bronić dziewictwa Bogurodzicy¹¹.

⁷ Tamże, 128. Tekst grecki tego hymnu znajduje się m.in. w *Ανθολογιον των ιερων ακολουθιων του ολου ενιαυτου* (Θεσσαλονικη: εκδοσεις „Ορθοδοξος Κυψελη”, 1992), t.1, 412.

⁸ Sobór Chalcedoński (451), *Definicja wiary*, 11, DSP I,223.

⁹ W hymnie tym cały czas chodzi o poczęcie i narodziny Chrystusa.

¹⁰ Blaza, tłum. i oprac., „Pieśni ku czci Bogurodzicy”, 129; tekst grecki znajduje się m.in. w *Ανθολογιον*, t. 1, 470.

¹¹ Kniazeff, *Matka Boża*, 70.

Termin „zawsze Dziewica” (Αειπάρθεος) pojawia się oficjalnie w anatematyzmach przeciwko *Trzem rozdziałom* na Soborze Konstantynopolitańskim II (553) w kanonach 2 i 6¹². Również na Zachodzie zaczęto posługiwać się tytułem *semper virgine*. Użyto go wprost w 3 i 4 kanonie Synodu Laterańskiego (649)¹³. Orzeczenia tego synodu zostały zaaprobowane na Wschodzie na Soborze Trullańskim (691-692)¹⁴.

Również teksty liturgiczne w sposób bardzo dobitny podkreślają dziewictwo Maryi zarówno *in partu*, jak i *post partum*. I tak, w *Dogmatikonie* tonu drugiego czytamy: „Przeminął cień Prawa wobec nadchodzącej łaski; jak bowiem gorejący krzew nie spłonął [Wj 3,2], tak i Dziewica narodziła i Dziewicą pozostała. Zamiast słupa ognia [Wj 14,24] weszło Słońce sprawiedliwości, zamiast Mojżesza – Chrystus, zbawienie dusz naszych¹⁵. Z kolei w *Dogmatikonie* tonu piątego Jan Damasceński napisał: „Niegdyś w Morzu Czerwonym niezamężnej Niewiasty zapisany został obraz. Tam Mojżesz, rozdzielający wodę [Wj 14,21], a tu Gabriel, sługa cudu [Łk 1,26-38]. Wtedy po suchym dnie szedł Izrael [Wj 14,22,29], teraz zaś Chrystusa narodziła bez nasienia Dziewica. Morze po przejściu Izraela pozostało nie do przejścia [Wj 14,23-28]. Nieskałana po narodzeniu Emmauela pozostała bez skazy. Ty, który jesteś i zawsze byłeś, i objawiłeś się jako człowiek, Boże, zmiłuj się nad nami¹⁶”.

Dziewictwo Maryi porównane zostało także do zmartwychwstania Chrystusa, czego przykładem jest pierwszy troparion szóstej pieśni kanonu jutrzni paschalnej autorstwa św. Jana Damasceńskiego: „O Chryste, zachowując pieczęcie nietknięte, Ty powstałeś z grobu. Ty nie naruszyłeś bramy [dosł. kluczy] Dziewicy podczas Twych narodzin i otworzyłeś nam bramy raju¹⁷”.

¹² Sobór Konstantynopolitański II (553), Anatematyzmy przeciwko *Trzem rozdziałom*, kan. 2. i 6., DSP, I,285; 291.

¹³ Heinrich Denzinger, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et mores* (Freiburg im Breisgau: Herder, 1996), 503-504.

¹⁴ Kniazeff, *Matka Boża*, 70. Na Wschodzie Synod Trullański (*in Trullo*) uważany jest za kontynuację II i III Soboru Konstantynopolitańskiego (553 i 680-681). Został on zwołany przez cesarza bizantyjskiego Justyniana II (ok. 669-711) w sali z kopułą pałacu cesarskiego w Konstantynopolu zwaną Trullon.

¹⁵ Blaza, tłum. i oprac., „Pieśni ku czci Bogurodzicy”, 128; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 398.

¹⁶ Tamże; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 442.

¹⁷ Cyt. za: Kniazeff, *Matka Boża*, 109; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον των ιερων ακολουθιων του ολου ενιαυτου* (Θεσσαλονικη: εκδοσεις „Ορθοδοξος Κυψελη”, 1993), t.2, 1019.

Również jedno z czytań wigilii wielu świąt maryjnych tradycji bizantyjskiej (np. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy) to perykopa z Księgi proroka Ezechiela (Ez 43,27 – 44,4). W odniesieniu do dziewictwa Maryi interesują nas tutaj następujące słowa: „Potem zaprowadził mnie do zewnętrznej bramy przybytku, która skierowana jest na wschód; była jednakże zamknięta. I rzekł do mnie Pan: »Ta brama ma być zamknięta. Nie powinno się jej otwierać i nikt nie powinien przez nią wchodzić, albowiem Pan, Bóg Izraela, wszedł przez nią. Dlatego winna ona być zamknięta«” (Ez 44,1-2)¹⁸.

Ponadto należy wskazać, że na ikonach Bogurodzica przedstawiana jest częstokroć z trzema gwiazdami: jedną na czole i dwiema na ramionach, które „oznaczają dziewictwo przed, w czasie i po narodzeniu i są wyrazem pełnej absolutnej czystości. Położenie dogmatycznego akcentu na wieczne dziewictwo podkreśla już zrealizowany stan »nowego stworzenia« i spełniają tajemnicę Kościoła jako »granicę stworzoneści i niestworzoneści«¹⁹, czyli stworzenie napełnione łaską i całkowicie przeobstwieone²⁰.

1.3. Najświętsza i nieskazitelna

Oprócz powyższych tytułów w tekstach liturgicznych tradycji bizantyjskiej pojawiają się takie, które podkreślają, że „Maryja jest szczytem świętości, którego nie osiągnęło nigdy żadne stworzenie”²¹. I dlatego jest ona nazywana wszechświętą, najświętszą (παναγία), najczystsza, bez skazy (ἄχραντος), bez skazy, bez uszczerbku (ἄμωμος), całkowicie bez skazy, bez uszczerbku (πανάμωμος), bez zepsucia, bez skazy (ἄφθορος; cs. негѣбная)²². Ponadto Maryja jest nazywana Świętą Oblubienicą Bożą (Θεονύμφη). Z dru-

¹⁸ Konstanty Bondaruk, *Nabożeństwa Kościoła prawosławnego* (Białystok: Wydawnictwo Prawosławnej Diecezji Białostocko-Gdańskiej, 1987), 103.

¹⁹ Grzegorz Palamas, *Homilia 37*, PG 151, 472B.

²⁰ Evdokimov, *Prawosławie*, 159, przyp. 109.

²¹ Kniazeff, *Matka Boża*, 78.

²² Tamże. Warto zauważyć, że greckie ἄφθορος stanowi przeciwieństwo słowa ὀφθόρος oznaczające „zniszczenie”. I dlatego w języku rosyjskim i ukraińskim pierwiastek chemiczny „fluor” nazywa się фтор jako powodujący zniszczenie. Z kolei cerkiewnosłowiańskie słowo негѣбный stanowi przeciwieństwo słowa гѣбный. Dlatego w języku polskim słowo „tlen” oznacza pierwiastek chemiczny powodujący korozję, zniszczenie, utlenienie. Por. „Древнегреческо-русский словарь”, составил И.Х. Дворецкий, dostęp 15 lutego, 2018, <http://www.dicopedia.com/dic-gr-ru-old-term-65815.htm>. *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski*, tłum. Aleksy Znosko, popr. i uzupełn. Stanisław Strach (Białystok: Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska, 1996), 346.

giej strony ten tytuł nadawany jest także męczenniczkom, np. św. Tekli, św. Agacie czy św. Febronii²³.

Natomiast w hirmosie dziewiątym pieśni wielkopiątkowego kanonu jutrzni, którego autorem ma być Kosma Melodos, biskup Maiumy (koło Gazy) (†po 750), przyrodni brat Jana Damasceńskiego, pojawiają się następujące słowa: „Czigodniejszą od Cherubinów i bez porównania chwalebniejszą od Serafinów, któraś bez zmiany zrodziła Boga Słowo, Ciebie, prawdziwą Bogurodzicę, wysławiamy”²⁴. Z kolei w ikonie *Deesis* Maryja zajmuje miejsce w niebie zaraz po Chrystusie, a zaraz po Niej – św. Jan Chrzciel²⁵.

Wszystkie powyższe tytuły przysługują Maryi od momentu zwiastowania, o czym mogą świadczyć słowa trzeciego kontakionu²⁶ Akatystu do Przenajświętszej Bogurodzicy: „Dziewicę, co męża nie знаła, Moc Najwyższego okryła cieniem ku poczęciu; a Jej łono nietknięte urodzajną uczyniła rolę dla wszystkich, którzy chcą zbierać zbawienie tak Jej śpiewając: Alleluja”²⁷.

2. Święta maryjne w ramach Dwunastu Wielkich Świąt

Pośród Dwunastu Wielkich Świąt obchodzonych w Kościele prawosławnym²⁸ połowa z nich jest ściśle związana z Bogurodzicą. Są to: Narodzenie Przenajświętszej Bogurodzicy, Wprowadzenie do świątyni Najświętszej Pani naszej Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi, Narodzenie według ciała Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, Spotkanie Pana, Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, Zwiastowanie Najświętszej Bogurodzicy Pani naszej i zawsze Dziewicy Maryi oraz Zaśnięcie Najświętszej Pani naszej Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi²⁹. Nad Dwu-

²³ Kniazeff, *Matka Boża*, 79.

²⁴ Tłum. – M.B.; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 1222; Kniazeff, *Matka Boża*, 78.

²⁵ Tamże.

²⁶ Kontakion obecnie jest to hymn jednostrofowy ku czci świętych lub danego święta; tamże, 179.

²⁷ Cyt. za: tamże, 79.

²⁸ Kategoria Dwunastu Wielkich Świąt jest również zachowana w katolickich Kościołach wschodnich tradycji bizantyjskiej. Por. Roman Piętka, oprac., *Menologion* (Kostomłoty: Wydawnictwo Księży Marianów, 2007), 7.

²⁹ Pozostałe sześć świąt należące do kategorii Dwunastu Wielkich Świąt, które nie są bezpośrednio związane z Maryją, to: Podwyższenie Czcigodnego i Życiodajnego Krzyża, Objawienie (Epifania) Pana naszego Jezusa Chrystusa, Niedziela Palmowa, Wniebowstąpienie Pana naszego Jezusa Chrystusa, Pięćdziesiątnica i Przemienienie Pana naszego Jezusa Chrystusa.

nastoma Wielkimi Świętami góruje jeszcze Pascha, czyli Zmartwychwstanie Pana naszego Jezusa Chrystusa jako „Święto święt”³⁰, którego tutaj nie omówimy, choć w tekstach liturgicznych tego święta pojawiają się wątki maryjne.

2.1. Narodzenie Przenajświętszej Bogurodzicy (8/21 września³¹)

Święto Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy to pierwsze spośród Dwunastu Wielkich Świąt obchodzone w bizantyjskim roku liturgicznym, który rozpoczyna się 1/14 września³². Samo wydarzenie narodzenia się Bogurodzicy zostało opisane w apokryficznej *Protoewangelii Jakuba* napisanej w drugiej połowie II w.³³. Mowa jest tam o Joachimie i Annie, którzy nie zostali obdarzeni potomstwem. Małżonkowie modlili się jednak usilnie, aby Bóg obdarzył ich dzieckiem. W końcu objawił im się anioł Pański i przepowiedział narodzenie dziecka, które uczyni sławnym ich ród. Obietnica spełniła się mimo tego, że Joachim i Anna byli już w podeszłym wieku. Nowo narodzoną dziewczynkę nazwali Marią, co po hebrajsku oznacza „pani” i „nadzieja”³⁴.

W ramach nieszpórów wchodzących w skład wigilii tego święta czytany jest m.in. fragment Księgi Rodzaju opisujący wizję Jakuba we śnie, który ujrzał drabinę, po której wstępowali i zstępowali aniołowie Pańscy (Rdz 28,10-17). Drabina ta jest symbolem Matki Bożej. Natomiast na Eucharystii jako pierwsze czytanie (Apostoł) czytany jest starożytny hymn chrystologiczny, podkreślający uniżenie się Syna Bożego (Flp 2,5-11).

Z kolei Ewangelia to perykopa czytana niemal w każde święto maryjne. Składa się ona niejako z dwóch części. Pierwszą stanowi opis spotkania Jezusa z Marią i Martą (Łk 10,38-42). Drugi zaś fragment ma stanowić kontynuację tego pierwszego: „Gdy On [tj. Jezus] to mówił³⁵, jakaś kobieta

³⁰ Bondaruk, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, 98.

³¹ Pierwsza data jest podawana według kalendarza juliańskiego, druga według gregoriańskiego.

³² Bondaruk, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, 102.

³³ Marek Starowieyski, red., *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne, część 1, Fragmenty. Narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003), 266.

³⁴ *Protoewangelia Jakuba*, 1,1–5,2 w tamże, część 1, 268-272; Bondaruk, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, 102; Piętka, oprac., *Menologion*, 18.

³⁵ Z kontekstu zestawienia tych dwóch fragmentów Ewangelii wynikałoby, że słowa „gdy On to mówił” odnoszą się do słów Jezusa: „Marto, Marto, martwisz się i niepokoisz o wiele, a potrzeba »mało albo« tylko jednego. Maria obrała najlepszą cząstkę, której nie będzie pozbawiona” (Łk 10,41-42). Natomiast w rzeczywistości z samego tekstu Ewangelii wynika, że chodzi tu o słowa Jezusa o duchu nieczystym: „Gdy duch nieczysty opuści czoło-

z tłumu głośno zawołała do Niego: »Błogosławione łono, które Cię nosiło, i piersi, które ssaleś«. Lecz On rzekł: »Owszem, ale przecież błogosławieni ci, którzy słuchają słowa Bożego i zachowują je«” (Łk 11,27-28). Wydaje się, że to ostatnie zdanie nawiązuje do słów Ewangelii św. Łukasza: „Lecz Maryja zachowywała wszystkie te sprawy i rozważała je w swoim sercu” (Łk 2,19; por. Łk 2,51b).

Z kolei troparion, czyli główny hymn święta, ściśle łączy wydarzenie narodzin Maryi z narodzinami Jezusa, Jej Syna: „Narodzenie twoje, Bogurodzico Dziewico, wywołało radość całego świata. Z ciebie bowiem wzeszło Słońce sprawiedliwości, Chrystus Bóg nasz, i uwalniając od klątwy, dało błogosławieństwo, a zwyciężając śmierć, darowało nam życie wieczne”³⁶. A kontakion, czyli hymn uzupełniający troparion tego święta, który został napisany przez Romana Melodosa (†ok. 555), koncentruje się na rodzicach Maryi oraz praojcach Adamie i Ewie: „Dzięki świętemu narodzeniu twojemu, Najczystsza, Joachim i Anna uwolnili się od wstydu niepłodności, Adam zaś i Ewa od zepsucia śmierci. Lud twój oswobodzony od winy za grzechy także je świętuje, wołając głośno: Niepłodna rodzi Bogurodzicę i karmicielkę naszego życia”³⁷.

2.2. Wprowadzenie do świątyni Najświętszej Pani naszej Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi (21 listopada/4 grudnia)

Na Zachodzie odpowiednikiem tego święta jest Ofiarowanie NMP, mające jedynie rangę wspomnienia obowiązkowego. Na Wschodzie natomiast cała narracja tego święta zbudowana jest na apokryfach. *Protoewangelia Jakuba* głosi bowiem, że gdy Maryja ukończyła 3 lata, została poświęcona Bogu na mocy decyzji swoich rodziców. W otoczeniu krewnych, znajomych i rówieśnic miała być uroczystie wprowadzona do świątyni jerozolimskiej. Ku zdumieniu obecnych weszła po 15 stopniach i wpadła w objęcia kapłana Zachariasza, przyszłego ojca św. Jana Poprzednika i Chrzciciela. Natomiast arcykapłan pod natchnieniem Bożym wprowadził Maryję do Świętego Świętych. Maryja pozostała w świątyni na modlitwie

---

wieka, błąka się po miejscach bezwodnych, szukając spoczynku. A gdy go nie znajduje, mówi: »Wrócę do swego domu, skąd wyszedłem«. Przychodzi i zastaje go wymiecionym i przyozdobionym. Wtedy idzie i bierze siedem innych duchów złośliwszych niż on sam; wchodzą i mieszkają tam. I stan późniejszy owego człowieka staje się gorszy niż poprzedni” (Łk 11,24-26).

³⁶ Piętka, oprac., *Menologion*, 19; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 2, 644.

³⁷ Tamże, 20; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 2, 648.

i pracy, wzrastając w mądrości. Czytała Pismo Święte, wyszywała szaty kapłańskie, opiekowała się biednymi i ułomnymi³⁸.

Podczas nieszporów w ramach wigilii czytany jest tekst opisujące urządzenie Przybytku Świętego (Wj 40,1-5. 9-10. 34-35) oraz opis przeniesienia Arki Przymierza do świątyni Salomona (1Krl 7,51; 8,1.3.7.9-11). Z kolei pierwsze czytanie na Eucharystii (Apostoł) to fragment, który najczęściej jest czytany podczas liturgii związanych ze świętami maryjnymi, opisujący urządzenie Przybytku (Hbr 9,1-7).

Troparion tego święta wskazuje, że wejście Bogurodzicy do świątyni antycypuje zbawienie ludzkości, ponieważ sama Maryja zwiastuje swego Syna: „Dzisiaj początek spełniania się życzliwości Bożej i wstępna zapowiedź zbawienia ludzi: w Świątyni Boga jawnie ukazuje się Dziewica i wszystkim z uprzedzeniem zwiastuje Chrystusa. I my również głośno wołajmy: Witaj, Spełnienie planu Zbawiciela”³⁹. Z kolei kontakion święta nawiązuje do wejścia Maryi do Świętego Świętych. Samo to wydarzenie podawane jest częstokroć w wątpliwość. Z drugiej strony głównym przesłaniem tego wydarzenia jest to, że to sama Maryja stanie się Świętym Świętych, bo to w Jej łonie zamieszka sam Bóg: „Najczystsza świątynia Zbawiciela, najcenniejsza Jego komnata i Dziewica, święta skarbnica Chwały Bożej, dziś została wprowadzona do domu Pana i wnosi ze sobą łaskę Ducha Bożego. Opiewają ją aniołowie Boży: ona jest namiotem niebieskim”⁴⁰.

2.3. Narodzenie co do ciała Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa (25 grudnia/7 stycznia)

W liturgii wigilii Bożego Narodzenia w tradycji bizantyjskiej pojawiają się wątki na wskroś egzystencjalne związane z osobą Maryi. Teksty liturgiczne wprost nawiązują do słów Ewangelii: „Z narodzeniem Jezusa Chrystusa było tak: Po zaślubinach Matki Jego, Maryi, z Józefem, wpiernim zamieszkali razem, znalazła się brzemienną za sprawą Ducha Świętego. Mąż jej, Józef, który był człowiekiem sprawiedliwym i nie chciał narazić jej na zniesławienie, zamierzał oddalić ją potajemnie” (Mt 1,18-19).

W prymie Królewskich Godzin⁴¹ pojawia się tekst, którego autorstwo przypisywane jest św. Sofroniuszowi, patriarsze Jerozolimy (VII w.):

³⁸ *Protoewangelia Jakuba*, 7,1 – 9,3 w Starowieyski, red., *Apokryfy Nowego Testamentu*, część 1, 273-276; Bondaruk, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, 106-107; Piętka, oprac., *Menologion*, 87-88.

³⁹ Tamże, 89; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθoλoγiov*, t. 2, 811-812.

⁴⁰ Tamże, 89; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθoλoγiov*, t. 2, 817.

⁴¹ Królewskie Godziny, nazywane przez Greków Wielkimi Godzinami (αὶ Μεγάλαι Ὠραὶ) to pryma, tercja, seksta i nona połączone w jedną, ciągłą celebrację. Królewskie Godziny odprawiane są trzy razy w roku: przed Bożym Narodzeniem,

„Tak przemówił Józef do Dziewicy: »Maryjo, jak dokonało się to, co widzę w Tobie? Jestem bezradny, dziwię się i mój umysł jest porażony z przerażenia. Dlatego potajemnie niezwłocznie Cię porzucę. Maryjo, jak dokonało się to, co widzę w Tobie? Zamiast czci przyniosłaś [mi] hańbę. Zamiast radości – smutek. Zamiast tego, żeby chlubić się – stałaś mi się wyrzutem. Dłużej nie zniosę hańby od ludzi, albowiem od kapłanów ze świątyni Pańskiej⁴² wziąłem Cię jako niewinną, a co to ja widzę?«” (por. Mt 1,19)⁴³.

Powyższy tekst jest bardzo realistyczny i w sposób dosadny opisuje rozterki Józefa. W ten sposób liturgia nie unika kontrowersyjnych tematów i nie tworzy wyidealizowanych obrazów w kontekście narodzenia Jezusa Chrystusa. Kolejne teksty Królewskich Godzin również nawiązują do Ewangelii (Mt 1,20-25). I tak, w tercji Kościół pyta Józefa: „Józefie, powiedz nam: Jak to jest, że ty bierzesz ze sobą do Betlejem brzemienną Pannę, którą otrzymałeś od Miejsca Świętego?⁴⁴ »Ja – odpowiada on – badałem [pisma] proroków i otrzymałem wieść od anioła, i przekonałem się, że Maryja narodzi Boga w sposób niewypowiedziany, któremu magowie ze Wschodu przyjdą pokłonić się i uczczą Go drogocennymi darami« (por. Mt 1,20-2,12). Panie, który ze względu na nas wcieliłeś się, chwała Tobie!⁴⁵.

W sekście zaś pojawia się zachwyty Józefa nad tajemnicą dziewiczego narodzenia Chrystusa: „Przyjdźcie, niosący Chrystusa⁴⁶ ludzie, zobaczymy cud, który zadziwia i trzyma w ryzach wszelki umysł, a pobożnie oddając pokłon, z wiarą wyśpiewujemy chwałę: »Dzisiaj do Betlejem brzemienna Panna przychodzi, aby narodzić Pana. Chóry aniołów poprzedzają ją«. I widząc to, Józef, zaręczony [z nią], woła: »Co to za przedziwna tajemnica w Tobie, Dziewico i jak Ty masz narodzić⁴⁷ [jako] Dziewczę, które nie znało nałożonego jarzma?«⁴⁸.

świętem Objawienia Pańskiego i w Wielki Piątek. Константин Никольский, *Пособіе къ изучению устава богослужения Православной Церкви* (Санкт-Петербургъ: государственная типографія, 1900), 536, 544, 612.

⁴² Te słowa wprost nawiązują do wyżej omówionego święta Wprowadzenia do świątyni Przenajświętszej Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi.

⁴³ Cyt. za: Marek Blaza, tłum. i oprac., „Modlitwy przed czytaniem w czasie Królewskich Godzin przed świętem Bożego Narodzenia. Modlitwy liturgii Wschodu”, *Życie duchowe*, 49, nr 1 (2007), 111; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 2, 939.

⁴⁴ Zob. przyp. 45.

⁴⁵ Cyt. za: Blaza, tłum. i oprac., „Modlitwy przed czytaniem”, 112; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 2, 945.

⁴⁶ W tekście greckim użyte jest tu słowo *χριστοφόροι*.

⁴⁷ Dosłownie: „jak to się stanie” (por. Łk 1,34)

⁴⁸ Cyt. za: Blaza, tłum. i oprac., „Modlitwy przed czytaniem”, 112; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 2, 952.

Z kolei w nonie zestawiono potęgę Chrystusa Boga z kruchością Jego życia ziemskiego jako człowieka, Syna Maryi: „Dzisiaj narodził się z Dziewicy Ten, który trzyma całe stworzenie [mocną swoją ręką]. Jako śmiertelny został owinięty w pieluszki Ten, który w swej istocie jest nie do przemieszczenia. Bóg leży w żłobie, Ten, który niegdyś utwierdził niebiosa na początku (Rdz 1,1.7-8). Był karmiony mlekiem z piersi Ten (por. Łk 11,27), który spuszczał manę niczym deszcz na lud na pustyni (Wj 16,1-35). Przywołał magów Ten, który jest Oblubieńcem Kościoła. Przyjął ich dary Ten, który jest Synem Dziewicy. Kłaniamy się narodzeniu Twojemu, Chryste! Pokaż nam także Twoje Boskie Objawienie!⁴⁹

Wreszcie jeden z hymnów nieszpórów wigilii Bożego Narodzenia mówi o Maryi jako najwspanialszym darze ludzkości ofiarowanym Bogu: „Cóż przyniesiemy Tobie, Chryste, za to, że zjawiłeś się na ziemi dla nas jako człowiek. Każde ze stworzonych przez Ciebie stworzeń przynosi Tobie dar wdzięczności: aniołowie pieśń, niebo gwiazdę, magowie dary, pasterze zadziwienie, ziemia grotę, pustynia żłób, my zaś Matkę Dziewicę. Przedwieczny Boże, zmiłuj się nad nami”⁵⁰.

2.4. Spotkanie Pana, Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa – - 2 lutego/15 lutego

W święto Spotkania Pańskiego, zwanego na Zachodzie Ofiarowaniem Pańskim, czytana jest Ewangelia (Łk 2,22-40), w której jest mowa o tym, że Józef i Maryja dziwili się temu, co mówiono o Jezusie (por. Łk 2,33)⁵¹. Dalej jednak Symeon zwrócił się do Maryi: „Oto Ten przeznaczony jest na upadek wielu w Izraelu, i na znak, któremu sprzeciwić się będą – a Twoją duszę miecz przeniknie – aby na jaw wyszły zamysły serc wielu” (Łk 2,34-35). Słowa te stanowią zapowiedź współcierpienia Maryi z Jezusem podczas Jego męki i śmierci.

Z kolei troparion tego święta w pierwszej części adresowany jest do Maryi, a w drugiej do Symeona: „Witaj, Pełna łaski, Bogurodzico Dziewico, z ciebie bowiem zajaśniało Słońce prawdy, Chrystus Bóg nasz, co oświeca znajdujących się w ciemności. Wesel się i ty, starcze sprawiedliwy,

⁴⁹ W tekście greckim użyte jest tu słowo Θεοφάνεια. Cyt. za: tamże, 113; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t.2, 959.

⁵⁰ *Narodzenie w ciele Pana Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa. Nieszpory z Liturgią św. Bazylego Wielkiego*, 20, <http://www.liturgia.cerkiew.pl/pages/File/docs/tum-14-boze-narodzenie.pdf>

⁵¹ Wydaje się, że jest to ich reakcja na słowa Symeona: „Moje oczy ujrzaly Twoje zbawienie, któreś przygotował wobec wszystkich narodów: światło na oświecenie pogan i chwałę ludu Twego, Izraela” (Łk 2,30-32).

któryś przyjął w objęcia Wybawcę dusz naszych, obdarzającego nas zmar-twychwstaniem⁵².

2.5. Zwiastowanie Najświętszej Bogurodzicy Pani naszej i zawsze Dziewicy Maryi (25 marca/7 kwietnia)

Pośród Dwunastu Wielkich Świąt w odniesieniu do roli i znaczenia Maryi w dziele zbawienia Święto Zwiastowania z pewnością zajmuje poczesne miejsce i dlatego poświęcimy mu nieco więcej miejsca. Ponieważ data jego obchodu przypada na Wielki Post, Wielki Tydzień lub Ok-tawę Wielkanocną, cieszy się ono szczególnym przywilejem sprawowania w tym dniu Eucharystii nawet wtedy, kiedy wypadnie w Wielki Piątek⁵³.

Troparion święta koncentruje się na scenie zwiastowania, która sta-je się początkiem zbawienia dla ludzkości przez przyjęcie ciała z Maryi Dziewicy: „Dziś początek naszego zbawienia i ujawnienie odwiecznej tajemnicy: Syn Boży staje się Synem Dziewicy, zbawienia naszego początek i przedwiecznej tajemnicy objawienie: Syn Boży staje się Synem Dziewicy, Gabriel zwiastuje tę łaskawość Boga. Dlatego z nim zawołajmy do Bogurodzicy: Witaj, Pełna łaski, Pan z Tobą⁵⁴.

Z kolei kontakion święta opiewa Bogurodzicę i ukazuje ją jako tę, która przez wcielenie wyzwala ludzkość od wszelkich nieszczęść: „O, Waleczna Hetmanko, zwycięską wdzięczności pieśń, z nieszczęść wyswobodzeni, słudzy twoi, niesiemy ci, Bogurodzico. Ty, która posiadasz moc niezwy-ciężoną, od wszelkich nieszczęść nas wybaw, byśmy do ciebie wołali: Witaj, Oblubienico Dziewicza⁵⁵.

Słowo Boże na Eucharystii w to święto w pierwszym czytaniu (Apo-stole), wyjętym z Listu do Hebrajczyków (2,11-18), ma charakter bardzo chrystocentryczny. Wskazuje ono na istotne znaczenie tajemnicy wcielenia w samym uwolnieniu człowieka spod władzy śmierci i szatana. Czytanie to mówi o Chrystusie, który, otrzymawszy udział we krwi i w ciele, zwyciężył śmierć i diabła. „Dlatego musiał się upodobnić pod każdym wzglę-dem do braci, aby stał się miłosiernym i wiernym arcykapłanem w tym, co się odnosi do Boga – dla prześlągania za grzechy ludu” (Hbr 2,17). Natomiast Ewangelia to przede wszystkim Łukaszowy opis samego wydarzenia

⁵² Piętka, oprac., *Menologion*, 182; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 725.

⁵³ Никольский, *Пособіє къ изученію устава*, 565-566.

⁵⁴ Piętka, oprac., *Menologion*, 227-228; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 777.

⁵⁵ Tamże, 228; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 781.

zwiastowania (Łk 1,24-38), choć najpierw nawiązuje do św. Elżbiety i jej poprzedniego poczęcia św. Jana Chrzciciela⁵⁶.

Z kolei teksty liturgiczne w sposób bezpośredni nawiązują do sceny zwiastowania i mają za zadanie ukazać udział Bogurodzicy jako Przedstawicielki ludzkości w niewypowiedzianej Boskiej Tajemnicy. I tak, jeden z hymnów niesporów brzmi: „W szóstym miesiącu (Łk 1,26) posłany był z nieba archanioł Gabriel do miasta galilejskiego Nazaret, aby przynieść Dziewicy radość zwiastowania, i przyszedłszy do Niej, zawołał, mówiąc: Raduj się, pełna łaski, Pan z Tobą: raduj się, Mieszkanie niedającego się pomieścić [Boskiej] Natury, której niebo nie pomieściło, a łono Twoje pomieści, o Błogosławiona! Raduj się, o czcigodne Adamowe wyzwolenie i Ewy zbawienie, o radości świata i szczęście rodu naszego”⁵⁷. Również kolejny hymn, nawiązujący w swej treści do poprzedniego, opiewa tajemnicę wcielenia, ukazując ją jako niedający się po ludzku wytłumaczyć paradoks: „Dziś [nastaje] radość zwiastowania, święto dziewictwa. To, co niskie, z wysokim jednoczy się. Adam odradza się i Ewa z pierwotnego smutku wyzwala się, a cień naszej natury przez przyjęcie przebóstwienia staje się Kościołem Bożym. O, co za tajemnica! Co za nieznaną obraz uniżenia i bogactwo dobroci niewymowne! Anioł służy cudowi, Dziewicze łono Syna przyjmuje! Duch Święty zstępuje na niskości, Ojciec z wysokości błogosławi: i przejście z jednego stanu w odmienny dokonuje się za sprawą wspólnym przyzwoleniem. Przez to przejście i przyzwolenie zostaliśmy zbawieni. Razem z Gabrielem do Dziewicy zawołajmy: Raduj się, pełna łaski! Od Ciebie nasze zbawienie, Chrystus Bóg nasz, który przyjął naszą naturę, Ciebie do Siebie podniósł. Dlatego módl się, aby zbawił dusze nasze”⁵⁸.

Inne trzy następujące po sobie hymny niesporów stanowią niejako komentarz do dialogu Maryi z archaniołem Gabrielem w Ewangelii. I tak, w pierwszym hymnie archanioł pozdrawia Maryję, używając w stosunku do Matki Bożej m.in. tytułów pochodzących ze Starego Testamentu: „Zamiar przedwieczny wyjawiając Tobie, Dziewico, Gabriel stanął przed Tobą, pocałował Cię i obwieścił: Raduj się, ziemio niezasiana! Raduj się, krzewie, który nie spłonął (por. Wj 3,2; Dz 7,30), raduj się głębino nieodgadniona! Raduj się, moście wiodący ku niebiosom i drabino wysoka, którą Jakub widział (por. Rdz 28,12)! Raduj się, Boskie naczynie manny! Raduj się, zwolnienie z klątwy! Raduj się Adamowe wyzwolenie, Pan z To-

⁵⁶ Marek Błaza, „Święto Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w bizantyjskiej tradycji liturgicznej”, *Salvatoris Mater* 37, nr 1 (2008): 66-67.

⁵⁷ Cyt. za: tamże, 68.

⁵⁸ Cyt. za: tamże, 68-69; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 776-777.

bą”⁵⁹. Drugi hymn to swoista próba interpretacji pytania Maryi: „Jakże się to stanie, skoro nie znam męża?” (Łk 1,34): „Objawiłeś mi się niczym człowiek, mówi niepokalana Dziewica do archanioła. I jak zwiastujesz słowa nadludzkie? Powiedziałeś, że ze mną jest Bóg i zamieszka w moim łonie. I jak, powiedz mi, stanę się mieszkaniem przestronnym i miejscem świętości przewyższającym Cherubinów? Nie zwiedz mnie podstępem, albowiem nie poznałam namiętności i nieobeznana jestem z małżeństwem. Jak zatem narodzę Dziecię?”⁶⁰ W tym hymnie warto zwrócić uwagę na słowa Maryi skierowane do Gabriela „Nie nęć mnie ułudą” (gr. Μή με δειλιάζης ἀπάτη), gdyż nawiązują one do sceny spotkania Ewy z wężem w ogrodzie Eden (Rdz 3,1-7). Tam również upadły anioł „zwiastował” nieskalanej niewieście, zapewniając ją: „Na pewno nie umrzecie! Ale wie Bóg, że gdy spożyjecie owoc z tego drzewa, otworzą się wam oczy i tak jak Bóg będziecie znali dobro i zło” (Rdz 3,5). Po tych słowach prarodzice popełnili grzech, którego skutki odczuwa cała ludzkość.

Dziś zaś znów staje przed niepokalaną Dziewicą anioł i obiecuje, że ma się Ona stać Matką Boga. Jednak tym razem Maryja, w przeciwieństwie do Ewy, nie od razu udziela pozytywnej odpowiedzi Gabrielowi. W Jej pytaniu bowiem: „Jakże się to stanie, skoro nie znam męża?” (Łk 1,34) w świetle powyższego tekstu liturgicznego kryje się proces rozeznawania, czy tę nowinę przynosi anioł posłany przez Boga, czy też znów pojawił się anioł upadły. To rozeznawanie ma doniosłe znaczenie, gdyż, podobnie jak w przypadku Ewy, odpowiedź Maryi będzie miała istotne konsekwencje dla całej ludzkości i jej zbawienia.

W kolejnym hymnie, po „objaśnieniu” danym przez archanioła, Maryja zgadza się z wolą Boga i w ten sposób staje się Matką Syna Bożego: „Kiedy Bóg chce, to zmienia porządek natury, mówi Bezcielesny⁶¹, i dokonuje się coś nadludzkiego. Wierz moim słowom prawdziwym, Najświętsza Niepokalana. Ona zaś odpowiedziała: niech mi się stanie według słowa twego i porodzę Bezcielesnego, ciało ode mnie przyjmującego, aby przez to połączenie się [natur] przywrócił człowieka do pierwotnej godności jako jedyny Wszechmocny”⁶².

Natomiast jeden z hymnów jutrzni opisuje wątpliwości, które miały towarzyszyć Maryi w dialogu z archaniołem: „Gabriel z niebios, witając Czystą, woła: Raduj się! Albowiem poczniesz w łonie przedwiecznego

⁵⁹ Cyt. za: tamże, 69; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 773.

⁶⁰ Cyt. za: tamże.

⁶¹ W tradycji bizantyjskiej aniołowie częstokroć nazywani są bezcielesnymi mocami.

⁶² Cyt. za: Blaza, „Święto Zwiastowania”, 69-70; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 773.

Boga, który przez słowo stworzył cały świat. Na to Maryja odpowiada: Skoro jestem niezamężna, to jak porodzę Syna? Kto widział narodzenie bez nasienia? I powiedział anioł Bogurodzicy Dziewicy, wyjaśniając: Duch Święty zstąpi na Ciebie i moc Najwyższego osłoni Cię⁶³.

Niektóre teksty jutrzni zestawiają ze sobą wydarzenie upadku pierwszych ludzi w raju i scenę zwiastowania. W ten sposób Maryja jawi się tutaj jako Nowa Ewa: „Gabriel zwiastuje dziś dla łaski Pełnej: Raduj się, Matko Dziewico, która męża nie znała! Nie dziw się memu nadzwyczajnemu pojawieniu się i nie lękaj się, bo jestem archaniołem. Niegdyś wąż zwiódł Ewę, a ja dziś zwiastuję Ci radość, bo Ty, Przczysta, nie znasz skazy i porodzisz Pana⁶⁴. Inny hymn jutrzni w podobny sposób zestawia Adama i Chrystusa⁶⁵.

Podsumowując powyższe treści przekazywane przez słowo Boże i teksty liturgiczne, można stwierdzić, że to zwiastowanie Przenajświętszej Bogurodzicy jest owym języczkiem u wagi dotyczącym naszego zbawienia. Przez *fiat* Maryi Bóg, za sprawą Ducha Świętego, przyjął ciało z Dziewicy i stał się prawdziwym człowiekiem.

2.6. Zaśnięcie Najświętszej Pani naszej Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi (15 sierpnia/28 sierpnia)

To święto jest ostatnim w roku liturgicznym należącym do kategorii Dwunastu Wielkich Świąt. A skoro rok liturgiczny rozpoczyna się od świętowania Narodzin Przenajświętszej Bogurodzicy, a kończy Świętem Jej Zaśnięcia, oznacza to, że cała liturgia Kościoła prawosławnego (katolickiego bizantyjskiego również) zaprasza w ciągu roku do wędrówki z Maryją⁶⁶, aby z Niej brać przykład i inspirację do praktykowania życia chrześcijańskiego.

Liturgia tego święta oparta jest na apokryfach opisujących odejście Maryi z tego świata. Są to teksty zwane technicznie *Transitus*⁶⁷. Wspólne dla tych dzieł są trzy wydarzenia. Po pierwsze, Maryja odczuwa bliskość swej śmierci i mistyczne zebranie apostołów nad Jej łóżem śmierci. Po drugie, odejście Maryi czasami poprzedzone zwiastowaniem Gabriela Jej ry-

⁶³ Cyt. za: tamże, 70; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 778.

⁶⁴ Cyt. za: tamże; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 1, 779.

⁶⁵ Tamże, 70-71.

⁶⁶ Bondaruk, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, 126.

⁶⁷ Niektóre spośród nich w języku polskim: Marek Starowieyski, red., *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne, część 2, Św. Józef i św. Jan Chrzyciel. Męka i Zmartwychwstanie Jezusa. Wniebowzięcie Maryi* (Kra-ków: Wydawnictwo WAM, 2003), 782-826.

chłej śmierci, przyjście Syna i Jej pogrzeb. Po trzecie, powtórne przyjście Syna, przeniesienie do nieba Jej duszy i ciała oraz Jej zmartwychwstanie⁶⁸.

A zatem, droga Maryi jest podobna do tej, którą przebył Jej Syn po zakończeniu swego ziemskiego życia: „Prawosławne liturgiczne Święto Zaśnięcia zawiera śmierć i pogrzeb *Theotokos*, po czym dopiero następuje jej zmartwychwstanie i wstąpienie do nieba. (...) Wniebowzięcie Najświętszej Panny jest tłumaczone zawsze jako dar Syna uczyniony Matce, a św. Jan Damasceński nazywa Pana nawet »dłużnikiem« Matki Bożej, oznaczając w ten sposób misterium Ich bliskości. Ta bliskość jednak nie oddziela Dziewicy od losu wspólnego wszystkim. Jej los jest tylko skrócony w czasie i wyprzedza paruzję. Jeżeli śmierć Jej Syna była dobrowolna, to śmierć Dziewicy, przeciwnie, była zgodna z prawem ogólnym natury rozdartej przez śmierć⁶⁹.

W tym też kluczu próbuje opisać misterium zaśnięcia troparion święta: „Przy zrodzeniu Syna zachowałaś Dziewictwo, przy zaśnięciu nie opuściłaś świata, o Matko Boża: połączyłaś się ze Źródłem życia, ty, która jesteś Matką Życia, a przez swoje modlitwy uwalniasz nas od śmierci⁷⁰.

Evdokimov podkreśla, że w Święcie Zaśnięcia Wschód traktuje wydarzenie śmierci Maryi jako nieodzowne, podczas gdy katolicki dogmat o Wniebowzięciu Maryi ogłoszony w 1950 r., a zwłaszcza „jego podstawa teologiczna odnosi się do odmiennej koncepcji natury i łaski⁷¹. Wynika to jednak z przyjęcia przez Kościół katolicki dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP w 1854 r., który z prawosławnego punktu widzenia „zaprzecza powszechności grzechu pierwotnego, bo uwalnia ją od śmierci i [w ten sposób] tłumaczy milczenie dogmatu rzymskiego w sprawie śmierci i zmartwychwstania Maryi⁷².

To milczenie papieża Piusa XII (1939-1958) stanowiło pewien ukłon w stronę teologów katolickich zwanych immortalistami, „którzy, powołując się na niepokalane poczęcie Maryi, twierdzili, że skoro nie podlegała ona grzechowi, nie powinna również podlegać śmierci⁷³. Stanowisko immortalistów wynika z interpretacji słów św. Pawła dokonanej przez św. Augustyna (†430): „Dlatego też jak przez jednego człowieka grzech wszedł na

⁶⁸ Tamże, 778; Bondaruk, *Nabożeństwa Kościoła prawosławnego*, 124-125.

⁶⁹ Evdokimov, *Prawosławie*, 162.

⁷⁰ Pietka, oprac., *Menologion*, 364; tekst grecki znajduje się m.in. w *Avθολογιον*, t. 2, 594.

⁷¹ Evdokimov, *Prawosławie*, 162.

⁷² Tamże.

⁷³ Elżbieta Adamiak, „Traktat o Maryi” w *Dogmatyka*, red. Elżbieta Adamiak, Andrzej Czaja, Józef Majewski (Warszawa: Biblioteka Więzi, 2006), t. 2, 142. Treść dogmatu o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny w tamże, 141.

świat, a przez grzech śmierć, i w ten sposób śmierć przeszła na wszystkich ludzi, ponieważ wszyscy zgrzeszyli... [ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον]" (Rz 5,12). Jednak zdaniem o. Johna Meyendorffa (1926-1992) „dziedzictwem po Adamie nie jest grzech, ale śmiertelność. Ἐφ' ᾧ w Rz 5,12, na którym opiera się doktryna dziedziczenia grzechu, *peccatum actuale* Adama, odnosi się nie do Adama, ale do θάνατος, do śmierci”⁷⁴.

Gdyby bowiem przyjmując, że następstwem grzechu Adama jest śmierć, wówczas rzeczywiście Maryja nie mogłaby realnie umrzeć. Chrystus bowiem umarł za grzechy ludzkości i dlatego, choć był bez winy, wziął na siebie nasze grzechy. W tym kluczu, gdyby Maryja umarła, wówczas byłaby Współodkupicielką (*Co-Redemptrix*) i Współpośredniczką (*Co-Mediatrix*) wraz ze swoim Synem. A taka koncepcja budzi kontrowersje nawet w Kościele katolickim, nie wspominając już o prawosławnym.

Z drugiej strony niektórzy rosyjscy teologowie prawosławni (Sergiusz Bułgakow, Jerzy Fłorowski, Włodzimierz Łoski) „uważają zmartwychwstanie Matki Bożej za dogmat objawiony”⁷⁵, ponieważ w pierwszej pieśni jutrzni tego święta Kościół prawosławny modli się: „Idąc za Twoim Synem, podporządkowałaś się prawom natury i zmartwychwstajesz po śmierci, ażeby wiecznie żyć z Twoim Synem”⁷⁶. Teologia grecka zaś zachowuje rezerwę co do dogmatyzowania tej kwestii.

3. Święto Poczęcia u św. Anny/Poczęcie przez św. Annę Bogurodzicy a Niepokalane Poczęcie NMP

Samo święto odpowiadające zachodniemu Świętu Niepokalanemu Poczęciu NMP nie ma na Wschodzie aż tak wysokiej rangi. Nie należy bowiem do Dwunastu Wielkich Świąt. Nie oznacza to jednak, że w prawosławiu nie pojawiali się teologowie, którzy byli zwolennikami nauki o Niepokalanym Poczęciu NMP. Najwięcej jawnych zwolenników było najprawdopodobniej w XVII w. Za tą doktryną opowiadali się staroobrzędowcy, a nawet ich adwersarz, Symeon z Połocka (†1680) w dziele *Berło rządzenia* (*жезл правления*), jak również w XVIII w. inni latynizujący teolodzy prawosławni, zwłaszcza wychowankowie akademii kijowskiej.

Jednak po ogłoszeniu dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP przez papieża Piusa IX (1846-1878) w 1854 r. hierarchowie i teolodzy prawosławni zaczęli opowiadać się przeciwko tej doktrynie⁷⁷. Podstawowy i zasad-

⁷⁴ Kniazeff, *Matka Boża*, 97; John Meyendorff, *Teologia bizantyjska*, tłum. Jerzy Prokopiuk (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1984), 185-191.

⁷⁵ Kniazeff, *Matka Boża*, 114.

⁷⁶ Evdokimov, *Prawosławie*, 162.

⁷⁷ Kniazeff, *Matka Boża*, 94-95.

niczy powód takiej reakcji to sposób ogłoszenia tej nauki jako dogmatu przez papieża, podczas gdy w prawosławiu dogmaty może ogłaszać jedynie sobór powszechny, którego orzeczenie domaga się ponadto recepcji ze strony ludu Bożego⁷⁸. Natomiast co do samej treści tego dogmatu prawosławni wysuwają następujące zastrzeżenia:

- „1) Doktryna nie ma żadnego bezpośredniego lub pośredniego oparcia w Piśmie Świętym. Można nawet dodać, że cała ta doktryna została wypracowana poza jakimkolwiek kontekstem biblijnym.
- 2) Doktryna opiera się na całkowicie jurydycznej koncepcji odkupienia: przywilej, zbawienie przez antycypację, wzięcie pod uwagę przyszlých zasług Jezusa Chrystusa.
- 3) Z drugiej strony budzi wątpliwości, w przypadku wyjęcia Maryi spod grzechu pierworodnego, co do możliwości przekazania jej Synowi człowieczeństwa, które było konieczne dla zbawienia.
- 4) Jak pogodzić Niepokalane Poczęcie z faktem śmierci Maryi? Wiadomo, że dogmat z 1950 roku nie zdefiniował śmierci Maryi (...). Tymczasem Tradycja nie wątpi w autentyczność jej śmierci, jak świadczy o tym oficjum Zaśnięcia Najświętszej Theotokos i najbardziej znane apokryfy⁷⁹.

Paul Evdokimov (1901-1970) dodaje do tych argumentów jeszcze jeden: „W prawosławnym poczuciu rzymski dogmat p o m n i e j s z a rolę Dziewicy, przedstawiając ją jako z góry przeznaczone »narzędzie łaski«, czym pomniejsza jej pokorę, odejmując jej wielkość bycia tą, która dobrowolnie w wyniku swej pokory i czystości powiedziała w imieniu stworzenia *fiat*”⁸⁰. Sergiusz Bułgakow (1871-1944) stwierdza ponadto, że „doktryna Niepokalanego Poczęcia prowadzi do umieszczenia w sercu misterium wcielenia, między Bogiem, który się wciela, i człowieczeństwem, które przyjmuje, pośrednictwa należącego zarazem do człowieczeństwa i człowieczeństwa przekraczającego z powodu Niepokalanego Poczęcia”. Według Bułgakowa pogląd taki jest blisko arianizmowi⁸¹.

Z kolei Włodzimierz Łoski (1903-1958) w odpowiedzi na to, że Dziewica w wizji w Lourdes powiedziała do Bernadetty Soubirous (1844-1879): „Ja jestem Niepokalanym Poczęciem”, stwierdził, iż te słowa odnoszą się do poczęcia Jej Syna. Tym bardziej że wydarzenie to miało miejsce w Święto Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy według kalendarza juliańskiego, czyli 7 kwietnia według gregoriańskiego⁸².

⁷⁸ Evdokimov, *Prawosławie* 169-170.

⁷⁹ Kniazeff, *Matka Boża*, 95-96.

⁸⁰ Evdokimov, *Prawosławie*, 160.

⁸¹ Kniazeff, *Matka Boża*, 96.

⁸² Tamże.

Istnieje też inna interpretacja słów skierowanych do Bernadetty: „Bogurodzica ukazała się Bernadecie nie w takim stanie, jaki był jej właściwy podczas ziemskiego życia, lecz w stanie, jaki odziedziczyła po swym zmartwychwstaniu i po wejściu do chwały. Ten zaś stan usprawiedliwia określenie »Niepokalane Poczęcie«, ponieważ jest stanem nowego stworzenia, które całkowicie weszło w chwałę przyszłego wieku”⁸³.

Dodatkowo prawosławni zarzucają tej katolickiej doktrynie, że jest ona jednostronnie zbudowana na antropologii św. Augustyna i opiera się na jurydycznej koncepcji odkupienia (przywilej, zasługi, ich antycypacja)⁸⁴.

* * *

Podsumowując refleksję na temat Matki Bożej w teologii prawosławnej, najpierw trzeba podkreślić, że oparta jest ona przede wszystkim na liturgicznym życiu Kościoła, zgodnie z zasadą *lex orandi, lex credendi*. Prawosławne prawdy wiary o Bogurodzicy formułowane są w świetle tekstów liturgicznych, których autorami byli częstokroć Ojcowie Kościoła. Teksty te wynikają bezpośrednio z treści biblijnych, zwłaszcza Ewangelii, jak i apokryfów opisujących dzieciństwo lub kres doczesnego życia Matki Bożej.

Sam układ świąt związanych z Maryją każe chrześcijaninowi przebywać pielgrzymi szlak wraz z Nią, od Jej narodzenia do zaśnięcia. Wśród analizowanych treści w niniejszym artykule widać, że poczesne miejsce wśród świąt maryjnych zajmuje zwiastowanie. To w tym właśnie wydarzeniu znajduje się źródło doniosłości powołania Maryi z Nazaretu jako Matki Boga. Jak pisze Evdokimov, „wiara każdego wiernego włącza go w czyn Najświętszej Panny o powszechnym znaczeniu, w jej *fiat*. Zwiastowanie nazwane »Świętem Korzenia« (św. Jan Chryzostom) zapoczątkowuje nowy eon. Ekonomia zbawienia zaczyna się od »mariologicznego korzenia« i mariologia staje się organiczną częścią chrystologii”⁸⁵. Widać zatem, że wątek inkarnacyjny na Wschodzie w teologii jest bardziej doceniany i rozbudowany w refleksji teologicznej niż na Zachodzie, który koncentruje się przede wszystkim na Misterium Paschalnym Chrystusa. Jednak Maryja łączy w sobie oba te wątki w swojej postawie, które można zawrzeć w trzech słowach: *fiat, magnificat, stabat*⁸⁶.

Mariologia prawosławna, choć w dużym stopniu jest podobna do katolickiej, nie przyjmuje treści dogmatów o Niepokalanym Poczęciu i Wniebo-

⁸³ Tamże, 97.

⁸⁴ Tamże, 96.

⁸⁵ Evdokimov, 160.

⁸⁶ Blaza, „Święto Zwiastowania”, 76.

wzięciu NMP. Po pierwsze, z przyczyn natury formalnej: z prawosławnego punktu widzenia w żadnym razie papież, a tylko sobór powszechny może ogłosić dogmat, który domaga się potem przyjęcia go przez lud Boży (recepca). Po drugie, treść obydwu tych dogmatów zbudowana jest na antropologii św. Augustyna, która w swej istocie różni się od antropologii Ojców greckich i jest nie do przyjęcia przez Wschód. Można jedynie żywić nadzieję, że dalszy dialog ekumeniczny przyczyni się do wypracowania przez teologów katolickich i prawosławnych wspólnego stanowiska na temat roli i znaczenia Maryi z Nazaretu jako Bogurodzicy w dziele zbawienia.

Bibliografia:

- Ανθολογιον των ιερων ακολουθιων του ολου ενιαυτου*. Θεσσαλονικη: εκδοσεις „Ορθοδοξος Κυψελη”, 1992-1993. Tom1-2.
- Baron Arkadiusz, Henryk Pietras, opracowanie, *Dokumenty Soborów Powszechnych*. Tom I. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2001.
- Blaza Marek. „Święto Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w bizantyjskiej tradycji liturgicznej”. *Salvatoris Mater* 37, nr 1 (2008): 56-76.
- Blaza Marek, tłumaczenie i opracowanie, „Modlitwy przed czytaniem w czasie Królewskich Godzin przed świętem Bożego Narodzenia. Modlitwy liturgii Wschodu”. *Życie duchowe* 49, nr 1 (2007): 109-113.
- Blaza Marek, tłumaczenie i opracowanie, „Pieśni ku czci Bogurodzicy. Modlitwy liturgii Wschodu”. *Życie duchowe* 52, nr 4 (2007): 126-129.
- Bondaruk Konstanty. *Nabożeństwa Kościoła prawosławnego*. Białystok: Wydawnictwo Prawosławnej Diecezji Białostocko-Gdańskiej, 1987.
- Denzinger Heinrich. *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et mores*. Freiburg im Breisgau: Herder, 1996.
- Evdokimov Paul. *Prawosławie*. Tłumaczenie Jerzy Klinger. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2003.
- Kniazeff Alexis. *Matka Boża w Kościele prawosławnym*. Tłumaczenie Henryk Paprocki. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 1996.
- Meyendorff John. *Teologia bizantyjska*. Tłumaczenie Jerzy Prokopiuk. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1984.
- Migne Jacques Paul, opracowanie, *Patrologiæ cursus completus. Series Græca*. Paris: Wydawnictwo Jacques’a Paula Migne’a, 1857-1866.
- Narodzenie w ciele Pana Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa. Nieszpory z Liturgią św. Bazylego Wielkiego*: 1-42. <http://www.liturgia.cerkiew.pl/pages/File/docs/tum-14-boze-narodzenie.pdf>

- Никольский Константин. *Пособіє къ изученію устава богослуженія Православной Церкви*. Санкт-Петербургъ: государственная типографія, 1900.
- Piętka Roman, opracowanie, *Menologion*. Kostomłoty: Wydawnictwo Księży Marianów, 2007.
- Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski*. Tłumaczenie Aleksy Znosko. Poprawienie i uzupełnienie Stanisław Strach. Białystok: Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska, 1996.
- Starowieyski Marek, redakcja, *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne. Część 1. Fragmenty. Narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003.
- Starowieyski Marek, redakcja, *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne. Część 2. Św. Józef i św. Jan Chrzciciel. Męka i Zmartwychwstanie Jezusa. Wniebowzięcie Maryi*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003.

Matka Boża w teologii prawosławnej

43

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule zostało podjęte zagadnienie dotyczące osoby Matki Bożej w teologii prawosławnej. Najpierw poruszono kwestię tytułów, które przypisane zostały Maryi, omówiono też treści sześciu spośród Dwunastu Wielkich Świąt roku liturgicznego, w których Bogurodzica zajmuje poczesne miejsce. Na końcu zaś naszej refleksji przeszliśmy do święta Poczęcia św. Anny i związanego z nim katolickiego dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. W tym kontekście ukazałyśmy, jak teologia prawosławna ustosunkowuje się do tego katolickiego dogmatu.

Jako źródło naszej refleksji posłużyły nam przede wszystkim teksty liturgiczne, jak również orzeczenia pierwszych siedmiu soborów powszechnych, które są traktowane przez prawosławnych jako jedyne miejsce możliwości ogłaszania dogmatów.

Analizując refleksję na temat osoby Maryi w teologii prawosławnej, najpierw trzeba podkreślić, że oparta jest ona przede wszystkim na liturgicznym życiu Kościoła, zgodnie z zasadą *lex orandi, lex credendi*. Prawosławne prawdy wiary o Bogurodzicy formułowane są w świetle tekstów liturgicznych, których autorami byli częstokroć Ojcowie Kościoła. Ponadto teksty te wynikają bezpośrednio z treści biblijnych, zwłaszcza Ewangelii, jak i apokryfów opisujących dzieciństwo lub kres doczesnego życia Matki Bożej.

Sam układ świąt związanych z Maryją każe chrześcijaninowi przebywać pielgrzymi szlak wraz z nią, od Jej narodzenia do jej zaśnięcia. Wyraźnie też widać, że poczesne miejsce wśród świąt maryjnych zajmuje zwiastowanie. To w tym właśnie wyda-

rzeniu znajduje się źródło doniosłości powołania Maryi z Nazaretu jako Matki Boga. Dlatego św. Jan Chryzostom nazwał zwiastowanie „Świętem Korzenia”. Widać zatem, że wątek inkarnacyjny w teologii jest bardziej doceniany i rozbudowany w refleksji teologicznej na Wschodzie niż na Zachodzie, który koncentruje się jedynie niemal na Misterium Paschalnym Chrystusa. Jednak Maryja łączy w sobie oba te wątki w swojej postawie, które można zawrzeć w trzech słowach: *fiat, magnificat, stabat*.

Mariologia prawosławna, choć w dużym stopniu jest podobna do katolickiej, nie przyjmuje treści dogmatów o Niepokalanym Poczęciu i Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny. Po pierwsze: z prawosławnego punktu widzenia, to nie papież, a jedynie sobór powszechny może ogłosić dogmat, który domaga się potem przyjęcia go przez lud Boży (recepcja). Po drugie, treść obydwu tych dogmatów zbudowana jest na antropologii św. Augustyna, która w swej istocie różni się od antropologii Ojców greckich.

Słowa kluczowe: Maryja, Matka Boża, Bogurodzica, święta maryjne, dogmaty maryjne, Kościół prawosławny

Mother of God in the Orthodox theology

SUMMARY

The article addresses the theme of the Mother of God in the Orthodox theology. First, the matter of the titles assigned to Mary, in which the Mother of God is prominent, was raised. Then the content of six among the Twelve Great Holidays of the liturgical year was discussed. At the end of our reflection, the Feast of the Conception of Saint Anna and the associated Catholic dogma about the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary is commented. In this context, it was shown how Orthodox theology would address this Catholic dogma.

As the source for our reflection in this article liturgical texts were mainly used, as well as the verdicts of the first seven general councils which are treated by the Orthodox Church as the only place for announcing dogma.

Analysing the reflection on the subject of Mary in Orthodox theology, it must first be emphasised that it is based primarily on the liturgical life of the Church, according to the principle of *lex orandi, lex credendi*. The Orthodox truths of faith about the Mother of God are formulated in the light of liturgical texts, whose authors were often the Fathers of the Church. In addition, these texts result directly from the Biblical content, especially the Gospel, as well as apocryphs describing childhood or the end of the life of the Mother of God.

The very arrangement of the feasts associated with Mary makes the Christian attend the pilgrim path along with her, from her Birth to her Eternal Sleep. It is also evident that the Annunciation holds a prominent place among the Marian feasts. It is in this very event that the source of the importance of calling Mary of Nazareth as the

Mother of God is found. That is why Saint Jan Chryzostom called the Annunciation “La Fête de la racine” (verbatim: the feast of the root). Thus, it can be seen that the East’s incarnation theme in theology is more appreciated and expanded in theological reflection than in the West which focuses almost only on the Paschal Mystery of Christ. However, Mary combines both these threads in her person what can be described with three words: *fiat, magnificat, stabat*.

Orthodox Mariology, although to a large extent similar to the Catholic one, does not accept the content of dogmas about the Immaculate Conception and the Assumption of the Blessed Virgin Mary. First of all, from the Orthodox point of view, it is not the Pope, but the council, that can proclaim a dogma, which is then accepted by the people of God (reception). Secondly, the content of both these dogmas is based on the anthropology of Saint Augustine, which in its essence is different from the anthropology of the Greek Fathers.

Keywords: Mary, Mother of God, *Theotokos*, Marial feasts, Marial dogmas, Orthodox Church

